

<https://doi.org/10.15407/uhj2025.05.227>
УДК 37.014.7:289.957(477)

Петро ЧЕРНЕГА

доктор історичних наук, професор кафедри історії та етнології України,
Український державний університет ім. Михайла Драгоманова (Київ, Україна)
p.chernega1945@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4534-5064>

ОСВІТНЬО-НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В ЄВРОПІ ЯК ЧИННИК ВІДРОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ

Рецензія на книгу: *Олександр Уткін. Аграрна освіта та наука в українській діаспорі Європи 1920—1960-х років*

Київ: Аграрна наука, 2023. 348 с.

Колоніальна політика Російської імперії, Перша світова, загарбницькі війни комуністичного режиму щодо України й повалення УНР, політика так званого соціалістичного будівництва, що супроводжувалася насильством, репресіями, голодами 1921—1923, 1946—1947 рр., Голодомором-геноцидом 1932—1933 рр., масові депортації українців у північно-східні регіони Росії, примусове вивезення німецькими окупантами мешканців міст і сіл на роботу в Райх під час Другої світової... Усі ці потрясіння та катастрофи стали причиною формування у країнах Європи, Північної й Південної Америки, інших континентів значної української діаспори.

Цитування: Чернега П. Освітньо-наукова діяльність української діаспори в Європі як чинник відродження державності України [Рец. на кн.: Уткін О. Аграрна освіта та наука в українській діаспорі Європи 1920—1960-х років. Київ: Аграрна наука, 2023. 348 с.]. *Український історичний журнал*. 2025. № 5 (584). С. 227—232. <https://doi.org/10.15407/uhj2025.05.227>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2025. № 5 (584)

О. І. УТКІН

**АГРАРНА ОСВІТА ТА НАУКА
В УКРАЇНСЬКІЙ ДІАСПОРІ ЄВРОПИ
1920–1960-х років**

Серед мігрантів другої хвилі, як зауважує автор видання, про яке тут ітиметься, зокрема в міжвоєнний період були селяни, представники інтелігенції — вчителі шкіл, гімназій, викладачі університетів, співробітники наукових установ, а також діячі мистецтва й політики, військовослужбовці національних збройних формувань, робітники тощо.

Українські емігранти в Європі, стверджує О. Уткін, для подолання значних соціально-економічних, психологічних труднощів, обмежень у правовому статусі та як наслідок безробіття об'єднувалися в кооперативні, економічні, кредитні товариства — «Українська самопоміч», «Самопоміч», «Взаємопоміч», «Україна», «Єдність», «Наша хага». Лідери політичних партій, громад, товариств усвідомлювали важливість створення освітньо-виховного й

наукового комплексу закладів за межами Батьківщини як невід'ємної складової національних пріоритетів у боротьбі діаспори за відродження української державності.

Вагомою передумовою для постання й діяльності аграрних освітньо-наукових осередків в українській діаспорі Європи означеного періоду, наголошує автор, стало помітне зростання сільськогосподарської продукції з України на європейському зерновому ринку. Втіленню плану також сприяла діяльність українських учених, зокрема наукові відкриття П. Андрієвського в галузі бактеріології та ветеринарії, В. Тимошенка в теорії аграрних коливань і сутності «географічної економіки», К. Мацієвича у громадській агрономії, Л. та В. Симиренків у помології, М. Тугана-Барановського в історії й теорії кооперації, Б. Мартоса в економіці й кооперації, Б. Іваницького в лісництві, І. Горбачевського в біохімії та епідеміології.

Аналізуючи стан досліджень з обраної проблематики, О. Уткін особливу увагу звертає на опрацювання творчого доробку знаних українських учених в еміграції, зокрема П. Андрієвського, С. Бородаєвського, І. Витановича, І. Горбачевського, В. Доманицького, Б. Іваницького, В. Кубійовича, Б. Мартоса, К. Мацієвича, С. Наріжного, В. та С. Тимошенків, Є. Храпливого, М. Шаповала, І. Шовгеніва й ін. Задля поглиблення інтерпретації історичних, ідейно-політичних доктрин представників української науки в діаспорі та комуністичної доби, автор здійснив аналіз доробку В. Євтуха, Ф. Заставного, В. Онопрієнка, В. Піскун тощо.

Важливим джерелом для вивчення історії становлення аграрної освіти й науки української еміграції, для обґрунтування основних положень дослідження став значний масив матеріалів центральних державних архівів України (з акцентом на фондах зарубіжної україніки). Прислужилися також спогади й щоденники вчених і громадських діячів діаспори — дослідник фактично з перших рук почерпнув інформацію про створення навчально-наукових структур національної політехні-

ки, організацію видавничої роботи, підготовку промислових та сільськогосподарських кадрів, що сприяло входженню українців у соціально-економічне життя країн Європи та збереженню національної ідентичності.

Використано наукові принципи й методи, притаманні історичним дослідженням, що сприяло обґрунтуванню провідної ролі освітньо-наукових закладів, різних професійних курсів, спілок, товариств, зокрема аграрних, у підвищенні освітнього та загалом культурного рівня, поліпшенню соціального становища, зростанню національної свідомості українців діаспори, формуванню компонентів національно-визвольного руху.

Структура праці враховує значну теоретико-практичну спадщину української національної політехніки в еміграції, доробок сучасних вітчизняних та зарубіжних фахівців і відповідає концептуальному задуму автора. Так, аналізуючи в першому розділі освітньо-наукові проблеми в культурно-масовій діяльності діаспори, дослідник звертає увагу на посилення антиукраїнської політики урядів Польщі, Австрії, Румунії в міжвоєнний період, що спричинила денационалізацію, моральний занепад, послаблення єдності в українських громадах, у закладах освіти й науки. Тому запровадження системи національного шкільництва мало «принести свої знання своєму народові як один з елементів, на якому виростає визвольна сила нації» (с. 19), а також ознайомити українців із досвідом національного будівництва успішних демократичних країн Європи.

Творча інтелігенція, політичні та громадські діячі, які сприяли розвитку аграрної освіти й науки в українській діаспорі, усвідомлюючи негативні наслідки асиміляції, як стверджує автор, спрямовували свої зусилля на захист і поширення вивчення, застосування української мови у системі освіти, науковій, літературній, мистецькій, видавничій діяльності, пропаганді знань про історію державності України, її зв'язки з європейськими країнами, досягнення у сільському господарстві, промисловості тощо. Саме різнопланові, зокрема мистецькі й суспільно-політичні заходи серед емігрантів сприяли відродженню та формуванню історичної пам'яті, наголошує О. Уткін, як способу найдоцільнішого об'єднання, піднесення національної гордості, патріотизму, підготовці високопрофесійних національно й політично свідомих кадрів, спроможних збудувати європейську демократичну Україну.

Автор змістовно висвітлює історію створення та діяльності впродовж 1922—1935 рр. у Чехословацькій Республіці, в м. Подебради, Української господарської академії (УГА), яку очолювали відомі вчені професори І. Шовгенів, Б. Іваницький, С. Тимошенко. Поєднання професорсько-викладацьким складом 59 кафедр, де працювали чимало вчених, державних і громадських діячів, колишніх старшин Армії УНР, в організації навчання найкращих вітчизняних і зарубіжних методик викладання дисциплін за спеціальністю з українознавством, до того ж у комплексі з належним фінансовим забезпеченням із боку уряду ЧСР сприяло не лише якісній підготовці кадрів на агрономічно-лісовому, економічно-кооперативному, інженерному факультетах, а й розвитку науково-дослідної роботи. Керівництво та провідні вчені УГА доклали значних зусиль для створення та діяльності наукових товариств, зокрема агрономічного, аграрного, біологічного, економічного, спілок гідротехніків

і меліораторів, Спілки лісників Чехії під керівництвом професора Б. Іваницького. Наукові здобутки, успіхи в навчанні та вихованні студентів сприяли збереженню духовної соборності українства в еміграції та були відзначені державними нагородами, отримали позитивні відгуки як у чеській, так й емігрантській пресі.

Загострення ситуації в Європі спричинило фінансову кризу у ЧСР, що призвело до закриття академії. Її спадкоємцем став започаткований 1 січня 1936 р. в Подебрадах Український технічно-господарський інститут (УТПІ), проте вже як заочна вища політехнічна школа. Дослідник, аналізуючи пошук українською діаспорою нових форм і засобів збереження та подальшого розвитку аграрної, а також професійно-технічної освіти, наголошує, що керівництво УГА ще 1932 р. домоглося створення Міністерством хліборобства ЧСР в її структурі інституту заочного навчання для підготовки українців діаспори до практичної самостійної сільськогосподарської, промислової, кооперативної та комерційної праці за спеціальностями, що входили до програми навчання. Автор змістовно пояснює підпорядкування інституту в 1935 р. Спілці професорів УГА, що перебувала у Празі й офіційно визнавалася урядом як самостійна організація, котра займається розвитком науки в усіх галузях знань, їх поширенням у середовищі української діаспори через створення навчальних і наукових закладів, курсів, публікацію оригінальних та перекладних праць із природничих, технічних, економічних наук, періодичні видання.

Особливості функціонування інституту О. Уткін простежує у характеристики системи завдань і змісту заочного платного навчання, структурі трьох основних факультетів, шкіл та курсів при них, де студенти, курсанти, слухачі здобували знання і практичні навички з майже 30 спеціальностей та професій аграрного виробництва, лісництва, кооперації, основ хіміко-технологічної обробки сільськогосподарської продукції. На економічно-кооперативному факультеті з 1936 р. діяла висока школа політичних наук із трирічним терміном навчання, де студенти опановували політологію, українознавство, журналістику, основи військової науки.

УТПІ заочного навчання, запросивши відомих учених з Українського вільного університету та українських інституцій у Празі, Берліні, Варшаві створив своєрідний «мозковий центр» (с. 82) діаспорної науки, що став відомий своїми здобутками в аграрній галузі, історії й теорії кооперації, лісництві, економіці. Вводячи в науковий обіг нові джерела, О. Уткін розглядає діяльність УТПІ напередодні та в роки Другої світової війни крізь призму політики німецької окупаційної влади, яка обмежила всі напрями роботи, заборонила українознавство й інші предмети, зміст та ідеї котрих суперечили теорії націонал-соціалізму, адже нацисти не бачили історичної перспективи українського високого шкільництва («і чи взагалі воно потрібне, це справа німців, а не українців», с. 102—103).

23 квітня 1945 р., перед вступом радянських військ у Подебради, ректорат інституту з групою викладачів вирушив до Німеччини. Органи держбезпеки СРСР заарештували всіх, кого змогли знайти, вивезли архів, бібліотеку, інші матеріали за весь час діяльності закладу. Чехословацький період УТПІ (1932—1945 рр.), стверджує автор, характеризувався створенням нової вищої школи заочного навчання, що продовжувала навчальну й науково-дослідну діяльність національної політех-

ніки у справі підготовки кадрів для аграрних, промислових, кооперативних, фінансових структур західноукраїнських земель, а також держав, де опинилися емігранти з України. Наукові здобутки її вчених, видавнича та суспільно-політична діяльність сприяли розвитку соціального прогресу, а для українців — збереженню національної пам'яті, ідентичності, надій на відродження державності.

Змістовному аналізу організаційно-правових основ та фінансування навчально-дослідної роботи підрозділів УТПГ в Німеччині впродовж 1945—1960 рр. присвячено наступний розділ. Дослідник наголошує, що вже впродовж червня — липня 1945 р. Управління шкіл Баварії та очільник місцевої американської адміністрації дозволили легальне існування інституту в аудиторній і заочній формах навчання для задоволення освітніх потреб молоді українського походження. Спілка професорів УГА залишалася засновником і власником інституту, а професорсько-викладацький склад здійснював навчально-виховну й науково-дослідну роботу в Регенсбургу, Аугсбургу, Мюнхені. Українській діаспорі, її духовним та світським інституціям за допомоги американської адміністрації вдалося організувати функціонування агрономічно-лісового, економічного, інженерного, ветеринарно-медичного, фармацевтичного факультетів (аудиторне, заочне навчання), широку мережу середніх та фахових шкіл і курсів із вивчення українознавства, іноземних мов, журналістики, що сприяло згуртуванню українців еміграції, успішному входженню у життя суспільств країн перебування. Впродовж 1945—1952 рр. в інституті навчалися 1290 студентів.

Еміграція українців з Європи до США та Канади, фінансові, господарські й організаційні проблеми 1960—1970-х рр. поставили на порядок денний проблему функціонування інституту як навчального закладу. В 1982 р. УТПГ реорганізовано в науково-дослідну установу.

Зауважимо, що вивчаючи важливу проблему, автор оминув увагою боротьбу українських громадських організацій із шовіністичною пропагандою та діями урядів Польщі, Румунії, СРСР, спрямованими на примусову етнічну асиміляцію українців, зокрема заборону створення освітньо-наукових закладів. Бажано було б ширше висвітлити фінансування й матеріальне забезпечення поширення освіти та розвитку науки в українській діаспорі країн Європи, наголосивши, зокрема, на діяльності першого президента ЧСР Т. Масарика, який усіляко підтримував українців у прагненні відродження державності, а українську діаспору — в розвитку національної культури.

Підсумовуючи, наголосимо, що О. Уткін досить об'єктивно і змістовно проаналізував трансформаційні процеси, які відбувалися у системі аграрної освіти й науки європейської української еміграції в означений період. А для обґрунтування своїх висновків висвітлив у заключному розділі праці життя та наукові досягнення видатних природознавців-співробітників українських вищих навчальних закладів в еміграції, зокрема аграрної освіти та науки, котрі стали провідною інтелектуальною силою освітнього й науково-дослідного напряму діяльності діаспори, зробивши вагомий внесок не лише в національну, але також у світову науку.

Надійшла / Received 11.07.2025

Petro CHERNEHA

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History),
Professor at the Department of History and Ethnology of Ukraine,
Dragonamov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine)
p.chernega1945@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4534-5064>

EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC ACTIVITIES
OF THE UKRAINIAN DIASPORA IN EUROPE AS A FACTOR
IN THE REVIVAL OF UKRAINIAN STATESHIP

Book review:

Oleksandr Utkin. Agrarian Education and Science
in the Ukrainian Diaspora in Europe in the 1920s—1960s
Kyiv: Ahrarna nauka, 2023. 348 p.